

We kennen geen dogma's

In De Stroom 09 (december 2011) verscheen op bladzijde 24 een column van mij onder de titel 'We kennen geen dogma's'. Dit gaf aanleiding tot een tiental reacties. In dit artikel worden de reacties in een kader geplaatst. Zo ontstaat een beeld over de verschillende wijzen waarop broeders en zusters hun gods- en mensbeeld opvatten.

Rob Tijdeman

In het artikel in De Stroom vermeldde ik twee reacties op een eerdere column in De Stroom (september 2011, blz. 36).

Br. R. Willemsen (Amsterdam) schreef:

Al geruime tijd zit ik met de vraag, waarom noemen we zo weinig de naam God? Voor mij is God de overtreffende trap van verwondering. Ik mis niet alleen het woord God in teksten, maar vind het gek dat de meeste mensen behoefte hebben om telkens weer het woord God te willen verklaren met: scheppingskracht, oerbron enz. Zijn wij nog wel een religie en hebben wij geloof? De verklaringen creëren mist en halen mij weg bij mijn religieus gevoel.

Br. L. van den Berg (Leiden) schreef:

Het was voor mij teleurstellend om te ontdekken dat wij als kerkgenootschap te boek staan en de laatste decennia het woord God een steeds grotere plek is gaan innemen. (...) Ik hoop waarachtig dat ooit de mens (met al zijn lek en gebrek) als liefdemacht erkend zal worden zonder verwijzing naar hogere machten!

In de laatste alinea van mijn column schreef ik dat ik ervan overtuigd ben dat er verschillende heldere visies zijn die door elkaar gemengd verwarring stichten, maar afzonderlijk uitgewerkt een inspirerend beeld oproepen, en vroeg ik wie zijn visie met anderen wilde delen. Ik zal hieronder de verschillende ingezonden visies aan bod laten komen en daar ook mijn eigen opinie aan toevoegen.

1. Beeldvorming

Br. C.G. de Bruin (Schiedam) zond de stelling in:

Iets benoemen zonder beeldvorming is onmogelijk. Vandaar de grote verschillen.

Hij onderbouwt dit als volgt:

Ieder mens is een individu met het vermogen om vorm te geven aan zijn gedachten. Als we de vraag stellen wat of wie God is, dan zal elk mens daar zijn antwoord (voorstelling) op kunnen geven. Dat antwoord is gelieerd aan zijn beeldvorming. Over welke God hebben we het? Volgens Wikipedia heeft het woord meer dan tien verschillende betekenissen. God is dus geen eenduidig begrip. De betekenis die God voor iemand heeft, hangt af van zijn beeld van God.

Br. Frits van Yperen (Alkmaar) gaat verder op de beeldvorming in en vindt dat daar voor ieder ruimte moet zijn, mits het inspireert om de liefde in ons aan het woord te laten:

Het joodse volk kreeg als reactie op de Babylonische en Perzische overheersing een jaloerse en straffende God. (...) De oude Hillel en ook Jezus van Nazareth (al dan niet als mythische figuur) hebben "Heb u naaste lief als u zelve" [Lev. 19, 18] echter gezien als de gulden regel van de wetten van Mozes. Van daaruit kwam dus de Liefde aan het woord en minder de straffende God uit het Oude Testament. (...) Het dogmatische godsbeeld was nog aanwezig in de Engelse Kerk waar we uit voortkomen. Ons huidige godsbeeld is zeer gevormd door de gedachte van Apostel van Oosbree ("verbindt u zich toch aan de zin der dingen") en het naleven van Jezus als voorbeeld door Apostel L. Slok. Er bestaan meerdere godsbeelden. Bij het aan het woord laten van de liefde maakt het niet uit of God als liefdemacht in ons werkzaam is, of dat wij een goddelijke kern hebben die ons inspireert om de liefde vanuit ons hart zelf aan het woord te laten. Het is daarom goed dat het genootschap niet dogmatisch is en openstaat voor andere inzichten.

2. God als mysterie

Br. Niek Nunnink (Zwolle) heeft geen behoefte aan verdere explicitering:

Ik ben mij bewust van het mysterie dat de schepping en het leven zijn. Ik weet niet of de schepping een bedoeling heeft en ook niet wat de oorsprong is. Waar de evolutie goed voor is weet ik niet. Ik ga geen antwoord zoeken op iets wat niet te beantwoorden is. Iedere interpretatie van het mysterie zie ik als betrekkelijk. Ik geloof dat het mysterie een groot geheim is dat ik in mijn hart bewaar en met mijn verwondering levend kan houden.

Soms noem ik het mysterie God, soms noem ik het Almacht en soms noem ik het Gods liefdemacht. Het gaat erom dat ik duidelijk over mijn interpretatie van het geheel ben. Of dat apostolisch wordt genoemd of universeel of wat dan ook is niet van belang voor mijn verdieping en beleving.

Br. Willemsen licht zijn woorden uit de inleiding als volgt toe:

De term God is voor mij de overtreffende trap van verwondering. De geboorte van onze dochter was voor mij alsof 'de adem Gods dit jonge leven heeft ingeblazen'. Dat zij er was, was een immens groot wonder. Termen scheppingskracht en oerbron met vermindering van het woord God staan voor mij los van religie.

Soms vind ik de liedteksten een ontkenning van onze oorsprong. Zo eindigt het vernieuwde lied 'Vrede zij met u' met 'dit is een Heil'ge groet'. Voorheen was dit 'des Heren groet'. Deze verandering is voor mij een verslapping en een ontkenning. In de kerkelijk wereld zegt men "in naam van de Vader, de Zoon en de Heilige geest". Zoon staat in dit verband voor de vleesgeworden zichtbare wereld, Heilige geest voor de heelmakende geest. De Heilige geest zou de causale wereld en de zichtbare wereld tot eenheid brengen. Dit maakt een heilige groet mooi, maar bovenal is die mooi als deze zijn oorsprong heeft in de Heer, wat de Heer ook moge zijn. Het is dieper en verhevener dan een Heilige groet.

Daarbij komt dat de Bijbel een immense bron is van verheven voorbeelden, die ook in deze tijd van grote waarde zijn. Ik lees ze niet als verhalen, maar als ontwikkelingsprocessen. Volgens mij is dat de werkende kracht die een boek tot een heilig boek kan maken.

Zr. A.B. Kiffers ondersteunt de hartenkreet van br. Willemsen:

Ik ondersteun de gedachtegang van br. Willemsen van harte. Dan denk ik ook aan zoveel mooie liederen, waarin de naam van God en de naam van Christus voorkomt. Met de prachtige melodie daarbij werd mijn religieus gevoel gevoed en gaf ze weer richting aan mijn leven. Want onze oorsprong blijft toch joods-christelijk? Waarom stoppen we die oorsprong dan weg? Ik ben als kind opgevoed in de Lutherse traditie. Luther leerde ons, dat onze God een god is van liefde en hoop. Het wordt zo prachtig verwoord in het lied Gods Liefdestegenwoordigheid:

*Gods liefdestegenwoordigheid te brengen waar ik ben,
dat diep verlangen leeft in mij sinds ik mijn roeping ken.
Ik weet mij verantwoordelijk, van levenstaak bewust,
en voel me nu van binnenuit met krachten toegerust.
Betonen God als liefdemacht, iets anders wil ik niet.
Want liefde wordt tot werk'lijkheid als 'k haar een woning bied.*

Kortgeleden was er een broeder, die tijdens de verzorging de Bergrede voorlas. Prachtig! Jammer, dat het maar een enkele keer voorkomt, dat er een tekst uit de Bijbel wordt aangehaald. Door deze voor te lezen, krijgt de samenkomst toch meer inhoud!

Br. C. van Duuren (Amstelveen) schrijft:

Stroom, elektriciteit kun je niet zien, maar je hoeft toch niet steeds aan iemand uit te leggen wat het betekent. Dagelijks beleven we het bestaan ervan als licht, krachtbron, enz. Zo is voor mij God een alomvattende macht en kracht die overal en altijd zichtbaar tot uiting komt in de natuur en het universum en in zijn schoonste vorm in de mens als liefdemacht. Wat is dan nog het belang van of het woord God veel of weinig genoemd wordt? In de Bijbel staat: "het woord was bij God, het woord is God". Wij spreken woorden. Dus spreken we godswoorden, als ze uit de diepte van ons wezen komen.

3. God bestaat niet

Br. L. van den Berg tekent bij het citaat van hem uit de inleiding aan:

Het is niet zozeer dat ik moeite heb met het woord god, Voor mezelf kan ik daar wel een vertaalslag aan geven. Waar ik wel moeite mee heb is dat ik me in allerlei bochten moet wringen om duidelijk te maken dat 'onze god' niet 'hun god' is, als ik naar buiten treed met mijn apostolische denkwijze. Voor mij is de mens de alles bepalende factor in het leven. In die zin hoop ik dan ook dat de mens ooit die erkenning zal krijgen.

Br. A.A. Schippers (Zaandijk) staat dicht bij het standpunt van br. Van den Berg:

God, het ongrijpbare, het onzichtbare, het dus ook niet benoembare, is er nooit geweest. Vroeger zongen wij "Er is geen God der wrake, Hij is er nooit geweest." Dus is er ook geen God der liefde.

Een van de redactieleden merkte hierover op:

De cantatetekst vervolgt echter met: "Doch wel zijt Gij, o Vader, oneindig in Uw goedheid. Ontfermend als Liefdesbron, ontfermend over allen."

Br. Schippers reageert daarop met:

De vervolgtekst van deze cantate zegt mij gevoelsmatig wel veel, maar als ik de ene 'god' ontken, kan ik de andere niet erkennen.

De tekst brengt mij terug naar een camping in Frankrijk waar een meisje van 5 jaar verdrong in het zwembad en waar wij, hoewel we deze ouders niet kenden, er alles aan hebben gedaan om hen tot troost te zijn. Er was geen god in Frankrijk geweest om deze mensen te troosten, als er geen mensen waren geweest. De apostel besloot de weekbrief van 30 december 2011 met: "Wij blijven aan zet. Als wij het niet doen, wie dan wel?" Hier kan ik me van harte aan verbinden.

Hij schrijft verder:

Dat er binnen ons Werk vaak over God gesproken en gezongen wordt, is een gevolg van de wereld waar we omstreeks 1850 uit Engeland vandaan zijn gekomen en die we al sinds 1946 met apostel L. Slok hebben verlaten. (...) Ik heb al vele jaren het gevoel dat we soms terugkeren naar ons uitgangspunt (Engeland 1850). Met het gebruik van het woord God in onze liedteksten komt het godsgevoel tot uitdrukking, maar een verklaring voor het woord God kan ik niet geven, behalve dat we het hebben meegenomen uit een ver verleden. In het besef dat ik niet in staat ben om maar een grassprietje te doen groeien, waarmee ik bevestig dat ik als mens vol ontzag de schepping beleef en er ook op die manier mee om wil gaan, blijft het begrip God mij en vele anderen in verwarring brengen. Natuurlijk besef ik heel goed dat dit voor ieder mens weer anders is. In veel contacten heb ik de ervaring opgedaan dat het begrip God zoveel verdriet, teleurstelling, maar ook vreugde heeft gebracht, dat ik me blij afvragen wat wij hier in ons genootschap mee moeten. Anno 2012 zouden we het gebruik van het woord God wel eens kunnen verlaten. We moeten niet terug, we moeten vooruit. We mogen hierin toch wel duidelijk stelling nemen?

4. God als menselijke creatie

De al eerder genoemde br. C.G. de Bruin schrijft hierover:

God heeft de mens niet geschapen, maar de mens zijn goden naar eigen beeld en gelijkenis. God is dus niet de schepper. God kun je niet verantwoordelijk stellen of aanspreken, omdat hij in die hoedanigheid niet bestaat. Als we zeggen dat God liefde is, dan zeg je eigenlijk dat de mens liefde is. Hij is en vertegenwoordigt God niet en staat niet in dienst van God. De voortdurende schepping blijft vorm en gestalte geven aan de veranderingen in het universum. God als schepper van de schepping benoemen is een voorstelling die mij niet aanspreekt.

Br. J. Koole (Amersfoort) omschrijft wat God voor hem is:

Als je je in de verschillende vormen van kennis verdiept, zoals Spinoza dat voor ons heeft uiteengezet, dan zie je iets moois waar veel over te vertellen valt. Als je de totaalheid beschouwt van 'alles dat is', het tastbare en het niet tastbare, het zichtbare en het niet zichtbare, de kracht van het leven en de liefde, dan zie je iets heel moois, waar veel over te bespreken is. En als je nu domweg met elkaar afspreekt dat die lange en ingewikkelde zin kan worden afgekort met het simpele woord 'God', dan heeft dat een paar gevolgen.

Dat je als atheïst en als humanist ineens alle oude verhalen weer kunt lezen, ervoor op je knieën kunt. Toen ik op de tweede kring zat, in de jaren zeventig, vond ik de Bijbelse verhalen wel leuke sprookjes, maar of het me echt boeide? Nu zie ik in dat die verhalen, generaties lang zijn doorverteld, opgeschreven, geselecteerd, her-interpretéerd, en wat niet al. En dat die verhalen dus door elke generatie weer van belang werden geacht om wat ze verbeelden. Een les van onze voorouders, door de eeuwen heen. Door mensen dus! Noem dat (voor mijn part) het woord van God als je die naam dan maar op Spinoza-achtige wijze opvat. Dan zie ik de enorme waarde ervan in, en jawel, kan ik ervoor op m'n knieën. En dat voor een atheïst ☺.

Dat iedereen die in een godsdienstige omgeving is opgevoed en daar in zijn pubertijd of later afstand van heeft genomen de oude teksten weer kan lezen en met hedendaagse interpretaties als voeding laat werken in zijn dagelijkse leven. Een herkenning van het vertrouwde thuisgevoel in de actualiteit van het nu. Ik denk dat er veel mensen zijn voor wie het te veel gevraagd is het geloof van hun ouders en grootouders te volgen en die toch het 'warme bad' van een kerkgemeenschap, het gevoel dat rituelen kunnen geven en het gezamenlijke beleven waarderen. Ik vermoed, en merk in gesprekken, dat velen van hen wel degelijk iets zouden willen met dat gevoel. Ik denk ook dat wij een deel van het gevoelde gemis zouden kunnen vullen. Daar is de tolerantie voor nodig dat ieder zijn eigen beelden mag hebben en uitspreken, dat we niet elkaar gaan uitleggen 'hoe je daarover hoort te denken'. Ik denk dat wij hen iets te bieden hebben, en zij ons!

Dat je als religieuze het gevoel kunt ervaren dat je eindelijk serieus wordt genomen, dat de wondere boodschap die je hebt uiteindelijk dan toch gezien wordt.

Zo kunnen we het woord God op uiterst consequente wijze niet-consequent in al zijn vormen gebruiken. Juist doordat een ieder het woord God op zijn eigen manier mag gebruiken en je daar niet op wordt afgerekend, gaat het om het gevoel wat het oproept en wat je ermee doet. Het gaat erom consequent iedereen die ruimte te geven met als consequentie dat het woord god inconsequent wordt gebruikt. Dan kunnen we samen met iedereen die de dan gebruikte vorm begrijpt en aanvoelt in liefde werken aan een menswaardige wereld.

Br. S. Bergsma (Sittard) onderstreept de groeikracht in de mens:

God heeft de zon, de maan en de sterren niet geschapen, Hij werd geboren toen de mens uit het dier opstond en Hij wil nog immer onder onuitsprekelijke verzuchtingen onze Human-whisperer (geweten) zijn, en op weg zijnde naar dat ideaal, zal aan iedere welgemeende, inspirerende gedachte vrije doortocht verleend dienen te worden. Tijdens de zondagse arbeid is het dan noodzakelijk een slag om de arm te houden, opdat iedere welwillende meegaat op die trektocht naar het land van morgen, langs de gouden draad van hun god, die dan dus vanzelf langzamerhand realistisch aan het worden is.

Het wordt duidelijk in zangkoor lied 51:

*Kiemend in de hartensakker, nog verborgen voor het oog,
werkt en worstelt, niet te remmen, 't nieuwe leven zich omhoog.*

Als je in jezelf deze stemme hoort, ben je altijd weer spiksplinternieuw, want Gods tijd is altijd nu en dus nieuw.

Br. J. Weening (Ede) beschrijft hoe zijn godsbegrip gevormd werd:

Op een gegeven moment, ik denk zo rond 2002, ging ik me afvragen hoe het zat met mijn godsbegrip en de wijze waarop dit in Het Apostolisch Genootschap beschreven werd (wordt). Ik voelde toen, en nu nog tegenstrijdigheid: enerzijds zeggen we te leven vanuit de joods-christelijke traditie en in de statuten zeggen we zelfs het werk dat Jezus van Nazareth is begonnen te willen voortzetten, en anderzijds discussiëren we over het gebruik van het begrip 'God' in ons genootschap. Vanaf dat moment ging ik zoeken. Ik las boeken van de broeders Ter Linden, Huub Oosterhuis, Klaas Hendrikse, volgde dankzij een collega, lid van de PKN aan de meest rechtse kant, de discussies binnen die kerk en kwam zo langzamerhand in een moeilijk grensgebied. Deel uitmakend van de kring van dienenden in onze gemeenschap met een, denk ik, toch wel sterk afwijkend gods- en mensbeeld.

In 2008 bezocht ik een aantal diensten in de studentenecclesia te Amsterdam. Huub Oosterhuis ging voor en in één van die diensten werd pater Jan van Kilsdonk, die enkele weken daarvoor was overleden, herdacht. Hij was stichter van de Amsterdamse studentenecclesia en mentor van Huub Oosterhuis.

In die dienst werd mijn Gods- en mensbeeld 'geboren':

- *God zie ik in de blik van een medemens die in nood is;*
- *God hoor ik in de stem van een medemens die om hulp vraagt;*
- *God voel ik diep van binnen als ik een medemens nabij wil zijn;*
- *God zie ik in de blik van een medemens die zijnvreugde met me wil delen;*
- *God voel ik in de arm om me heen om m'n verdriet te delen;*
- *God voel, hoor en zie ik in de mens die vriend van me wil zijn;*

Kortom: God hoort voor mij bij mensen. Als mensen elkaar nabij willen zijn, er onder alle omstandigheden voor elkaar willen zijn, 'gebeurt' God. In de onverschillige, eigenwijze, wraakzuchtige, vijandige, misdadige, terroristische en noem verder maar op, mens ontmoet ik God niet. Dat ontslaat mij niet van mijn taak om nabij te willen zijn, door mij waar mogelijk naar deze medemens God wel te laten gebeuren. Al het andere is schepping waar ik met ontzag, ontroering en dankbaarheid naar kijk en zorgvuldig mee om wil gaan. (...)

Wat voel ik dan bij een lied als "God, de bron van alle leven", of "Ik wil m'n God bezingen"? Heel gewoon, die God die hier benoemd wordt, is de bron, de oorsprong waar alles uit voort komt, en die ik 'Schepping' noem, door ons onder andere beleefbaar in licht en donker, lucht, water en land, planten, dieren en mensen.

5. Ons Gods- en mensbegrip in historisch perspectief

Sommige broeders en een zuster plaatsen ons God- en mensbeeld in historisch perspectief. Dat komt hierboven ook al tot uiting. In dit artikel beperk ik de historische samenvattingen tot wat nodig is om hun standpunten te verhelderen.

Br. W.C. van Wijk (Amsterdam) schrijft niet over God, maar alleen over de mens. Na een inleiding over de evolutie van de mens, schrijft hij:

In de samenleving van mensen krijgt elk mens de kans de veredeling of de afbraak te realiseren. Zijn liefde voor de ene of de andere mogelijkheid is doorslaggevend voor de keus die hij zal maken. In ons Werk ervaar ik steeds weer de kracht om te kiezen voor de veredeling naar medemenselijkheid. Ons verstand kan helpen bij het maken van die keuze, maar de ontplooiing zelf zal altijd het gevolg zijn van de samensmelting van het vruchtbeginsel met de opwekkende kracht. Elk mens kan zowel vruchtbeginsel zijn als opwekkende kracht.

Het laatste in mijn woorden: je hebt altijd een ander nodig. De ander kan jou inspireren en jij kan die ander inspireren.

Br. E. Kluijver (Bussum) schrijft:

Wat wij ervaren is niet een buiten onszelf liggende werkelijkheid, maar een wisselwerking tussen onszelf en die werkelijkheid. De wereld, 'onze' wereld, bestaat derhalve niet uit dingen maar uit wisselwerkingen. Ervaringen die ik een eigen interpretatie geef.

In ons apostolisch landschap, en in onze grammatica, heerst een specifieke cultuur die ons denken domineert en die we zo nu en dan zelfs als 'universeel' kenmerken. In toenemende mate loop ik tegen de grenzen van onze stijl en opvattingen op. Voortdurend tracht ik 'van binnen' er een harmonieus beeld van te maken. Het is een zielenstrijd die ik, als zij-instromer, al vele jaren voer. Een uitgangspunt voor mij is dat Het Apostolisch Genootschap thans onze opdracht verwoordt als 'in liefde werken aan een menswaardige wereld'. Is dat trouwens niet een opdracht die voor ieder mens geldt?

Daarbij hebben we een zich ontwikkelende, specifieke apostolische (tekstuele) traditie. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat we daarover kritische kanttekeningen zouden kunnen verwachten vanuit de kerkelijke wereld. Zeker over ons godsbeeld. Wat zijn we? Wie zijn we? Zijn we een kerkgenootschap met een zich in de tijd ontwikkelend bijgesteld godsbeeld waarmee we ook stilaan kunnen invoegen in een kerkelijk denkkader? (De eeuwenoude gelijksoortige rituelen hebben we al.) Of zijn we een godsdienstige organisatie met een duidelijk sociale opdracht? ("In liefde werken aan een menswaardige wereld.") Ik vermoed dat we in een evolutionair proces zitten, een proces zonder andere bedoeling dan te overleven. En alleen gedachten met de gezondste uitgangspunten zullen overleven.

Ons apostolisch wereldbeeld vloeit voort uit dat wat ooit in Engeland ontstond vanuit een zekere scepsis jegens de omringende heersende religieuze cultuur. Het is in dat verband een illusie te denken dat we onszelf vormen, ofschoon onze denkstijl ons dat wel vaak wil doen geloven. Ik denk veel eerder dat niet wij een wereldbeeld 'hebben', maar dat het wereldbeeld ons 'heeft'! We worden in wezen dus gevormd door de denkstijl van onze cultuur. Ik denk en voel dat geen enkel systeem, denkstijl enz. tot de bevrijding van ons hart zal kunnen leiden. Daarvoor zullen we de weg naar binnen moeten gaan, de worsteling moeten aangaan met onze twijfels. We zullen tot de ontdekking moeten komen dat we de waarheid eenvoudig niet bezitten, en ook nooit zullen bezitten!

Wat is waarheid, kun je je afvragen. In de klassieke filosofie wordt de 'waarheid' aangegeven als overeenstemming tussen denken en zijn. In die antieke Griekse traditie bestaat er echter een nog oorspronkelijker betekenis van 'waarheid': aletheia (onverborgenheid) Ze is sterk verbonden met de manier waarop wij denken. En, geheel afhankelijk van die denkstijl, ervaren wij een bijzondere werkelijkheid. 'Aletheia' verwijst naar het ogenblik waarop onze werkelijkheid op een volslagen nieuwe manier door ons wordt beleefd. Er gebeurt iets met ons waardoor we de dingen in een geheel ander perspectief zien en beleven. De Grieken noemden een plaats waar die nieuwe waarheid zich kan openbaren een 'alethotoop'. Voor apostolischen was dat altijd de gemeenschap, de 'heilige' plaats voor dergelijke zielservaringen.

Ik geloof dat onze huidige verschillen in opvatting omtrent het gebruik van het woord God te maken hebben met een nieuw soort dualisme: onze (noodzakelijke) herkenbaarheid als 'kerk'genootschap én onze pragmatische, meer humanistische trekken vertonende, doelstelling. We vinden het niet meer vreemd als een verzorger tijdens de eredienst over God spreekt, maar daarnaast ook zijn of haar affiniteit benadrukt met bijvoorbeeld boeddhisme, Indiase tradities of Tibetaans denken. Uiteindelijk is gnosis de uitdrukking van een zuiver menselijk hartsverlangen, los van welke cultuur en godsbeeld ook.

6. Een poging tot synthese

Mijn begrip God verandert met het ouder worden. Het hoort nu thuis bij het type woorden als natuur, vrede, liefde, verdriet, troost en geluk. Als het niet grote verwarring zou veroorzaken, zou ik het met een kleine letter schrijven, maar net als die andere woorden (behalve liefde ☺) heeft God geen meervoud, en god wel. Ik wil een woord zonder meervoud.

Je kunt de betekenis van woorden als vrede, liefde, verdriet, troost en geluk in het woordenboek opzoeken, maar daarmee zegt het niet wat het voor jou betekent. Wat voor de één geluk is, hoeft dat niet voor een ander te zijn. Het is heel persoonlijk. Je kunt het niet definiëren, hooguit aanduiden zoals het ook in het woordenboek gebeurt. Voor mij is verdriet de essentie van alles wat ik verdrietig vind, vrede het wezen van alles wat ik vreedzaam vind, troost het gemeenschappelijke van alles wat troostrijk is, liefde de kern van alles wat ik lief of liefdevol vind, zoals 3 het gemeenschappelijke kenmerk is van alle drietalen voorwerpen. Wat ik verdrietig, vredig, troostrijk, gelukkig vind is heel concreet. Op dezelfde wijze is God voor mij de essentie van alles wat ik goddelijk vind. Je kunt een handeling goddelijk vinden, een levenshouding, iets in de natuur, een muziekstuk of een Bourgondische maaltijd. In mijn ogen heeft iedere apostolische zo een eigen godsbegrip. Misschien is dat de reden dat apostolischen het lastig vinden om te zeggen wat God voor hen betekent. Ik kan me heel wel in de door br. Koole genoemde omschrijving vinden.

Het viel me onlangs op, toen ik het Bijbelboek Exodus las, hoe goed je de tekst kunt begrijpen, als je 'de Heer sprak' vertaalt als inzicht krijgen in de mogelijkheden van de natuur en de aard van de mens. Mozes ging de berg op om in afzondering oplossingen te zoeken voor de problemen waarmee zijn volk hem confronteerde en zo tot wetten te komen die orde zouden brengen. Hij kwam op de berg tot verhoging van denken. Zoals gebruikelijk in die tijd verbond hij goddelijke kracht aan zijn regels om zijn volk te overtuigen. Apostel L. Slok werd om dezelfde reden ook wel 'Man Gods' genoemd.

Mijn apostolisch zijn heeft grote invloed op mijn godsbegrip. Denk maar aan liederen waarin benoemd wordt wat goddelijk of 'Gods' is: Gods liefdemacht, Gods werk, Gods liefdesgloed, Gods woord, Gods kracht, Gods hulp, Gods goedheid, Gods gloed, goddelijk moment, Gods tijd, Gods koninkrijk, Gods geest, Gods licht, Gods heil, Gods kinderen, Gods gemeente, Gods majesteit, Gods roepstem, Gods eer, godsgevoel. Opvallend is dat bijna al deze termen niet scherp gedefinieerd zijn, maar ieder de mogelijkheid geven om daar zelf concrete situaties aan te verbinden. Persoonlijke beeldvorming, zoals benoemd door br. De Bruijn en br. Van Yperen, is hierbij dus inderdaad bepalend.

Wat ik belangrijk vind, is dat (mijn begrip) God niet bovennatuurlijk is. Het begrip is volledig vastgelegd door dingen die ik beleef en ervaar. Je zou het immanente of horizontale transcendentie kunnen noemen. Ik begrijp daarom de reacties van br. Van den Berg en br. Schippers, die beiden menen dat men 'God' als iets bovennatuurlijks zal opvatten. Hun conclusies verschillen niet veel van die van anderen. Het gaat apostolischen er immers om wat ze van hun leven maken, welke zin ze aan hun leven geven. Uiteindelijk gaat het dus om de menselijke activiteit.

Voor mij blijft God een mysterie die mij telkens tot verwondering brengt. Hoe meer ik weet, hoe meer ik me verwonder. Zo voel ik mee met br. Willemsen, br. Nunnink en zr. Kiffers. De mens is zo met de natuur verbonden en daarvan afhankelijk dat ik zelf God niet wil beperken tot de mens. Ik ervaar het goddelijke in alles wat is. Het toont zich in schoonheid, grootsheid, dynamiek, ordening, voorspelbaarheid en herstellend vermogen. Dat mensen het vermogen hebben bewust richting aan hun leven te geven is misschien wel het grootste godsgeschenk. 'Geschenk' niet omdat er een gever is, maar omdat er zoveel in het eigen doen en laten is wat niet eigen verdienste is.

Ik ben het met br. de Bruin eens dat je God niet verantwoordelijk kan stellen voor wat is of God kan aanspreken. Dat zijn typisch menselijke eigenschappen. Wat br. Weening Schepping noemt, noem ik God en wat hij God noemt, noem ik God op zijn schoonst. Het is een kwestie van naamgeving. Br. Bergsma noemt God wat ik godsbesef noem en beschrijft de gestaltegeving ervan door de mens. Br. Koole noemt zichzelf atheïst en dat zullen vele apostolischen in de ogen van orthodox-kerkelijken zijn, maar zijn pleidooi om hier ruimhartig in te zijn en ieder de ruimte te geven zijn eigen godsbeeld te vormen onderschrijf ik van harte.

Het is onmiskenbaar dat we in ons woordgebruik en rituelen onze geschiedenis meedragen. Wil je deze goed plaatsen, dan moet je je in onze geschiedenis verdiepen. Br. van Wijk en br. Kluijver onderstrepen de belangrijke rol die anderen, voorgeslacht en tijdgenoten, in ons leven spelen. Br. van Wijk noemt tevens de inspirerende rol die wij voor anderen kunnen spelen, ook in ons Werk. Br. Kluijver noemt de eredienst als plaats waar we tot een geheel nieuw perspectief kunnen komen. Hij beschrijft anderzijds de beperkingen die wederzijdse beïnvloeding met zich meebrengt. Ik vraag me af of een mens wezenlijk vrij kan zijn en of hij dat zou moeten nastreven. Ik beschouw het als levenskunst om de grotere mogelijkheden en vrijheden die medemensen je bieden te benutten zonder je eigenheid te veel te laten beknotten door de beperkingen die samenwerking met anderen onvermijdelijk met zich meebrengt.

Namens de redactie van de rubriek Verdieping dank ik allen die gereageerd hebben en de door haar gestelde vragen hebben beantwoord.